

Tunyogi Csapó Gábor

Szabadság és rend – jog és felelősség

Részletek a szerző Testamentum c. tanulmányából
(1999)

II. rész

Rend

Történelmünk nagy paradoxona, hogy az ember hosszú távon – és itt nem évtizedekben, hanem évszázadokban kell gondolkodnunk – nem képes elviselni semmiféle rendet, rend nélkül viszont rövid távon sem képes élni. Ez a paradoxon adja a történelmi fejlődés lüktetését, ahogy azt a költő, József Attila látta és utólérhetetlen tömörséggel leírta:

„En fölnéztem az est alól
az eget fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a múlt szövészéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindig fölfeslik valahol.”

Bolygónk az anyag szigorúan megszabott törvényei szerint fejlődött és fejlődik, s még e változtathatatlan törvények szövedéke is felfeslett egyszer az önmagára reflektálni tudó, emberi én-tudat megjelenésével, ahogy azt Teilhard de Chardin-nál látjuk, aki szerint e „felfelé” kezdődött a földtörténet legújabb korszaka, a nooszférának, a szellemi rétegnek a kialakulása, melynek egyedüli hordozója – legalábbis földi viszonylatban – az ember. (...)

Mitológia, vallás, filozófia, költészet, természettudomány... Az ember tragédiája mindegyik szemléletében azonosnak látszik. „Ez örült sár, ez istencáru lény” (Vörösmarty) „tudásra törpe, vakságra nagy” (Madách). Megáldva vagy megverve a szabadsággal, azzal a képességgel, mely lehetővé teszi számára azt, hogy kilépjen a teremtett rendből, ami által szembefordul önmagával is. Kétségtelenül tudathasadásos állapot, s ezt talán semmi nem mutatja világosabban, mint a rendezhető viszony, amely történelme folyamán számtalan változáson ment keresztül, valójában mégis mindig azonos maradt. Az adott rend megtagadása új rend megalkotá-

sát követeli, s ha az új rend már adottnak számít, jön az új tagadás, melyet ismét új rend követ... Mindig változó tartalom mindig ugyanazt a formát követve, mint ahogy az egyenletesen áramló patakban is mindig más víz rohan, mindig azonos hullámokat verve. Így megy ez a nagy törés vagy felfeslés óta, valószínűleg így ment azelőtt is, a különbség „csak” annyi, hogy a szellem megjelenése irdatlanul felgyorsította a dolgok menetét. Az első egysejtűek megjelenésétől az emberig csaknem 600 millió év telt el; az emberi kultúra első, maradó jegyei, a barlangfestmények, mindössze harmincezer évesek.

Az idő tényezőjének valószínűleg nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, hisz az örökkévalóság szemszögéből jelentéktelen. Ennek ellenére: ha elfogadtuk munkahipotézisként azt a tételt, hogy a teremtésnek van valami értelme és célja, akkor valószínűleg kell tartanunk azt is, hogy a változások ütemének ez a lélegzetelállító felgyorsulása sem véletlen. Még az is elképzelhető, hogy az emberi species létének értelme és célja éppen ebben a gyorsulásban keresendő, mintha a Teremtőnek valamilyen oknál fogva egyszerre nagyon sürgössé vált volna a dolog. (...) Ha meggondoljuk, hogy a földtörténeti korok legrövidebbike (a triász) is 34 millió évig tartott, mialatt csak annyi történt, hogy az óriáspáfrányok között elszaporodtak a dinoszauruszok különböző fajtái, s összevetjük ezzel a *homo sapiens sapiens* megjelenése óta eltelt negyvenezer év alatt végbement változások már szinte áttekinthetetlen tömegét, akkor azt kell mondanunk, hogy az ütemváltás nyhén szólva szédületes.

A fejlődés iránya viszont változatlanul az egyszerűtől az összetett felé halad, s ebben még a teremtő akaratot és a fejlődés irányítottágát tagadó, mindent a természetes kiválasztódás materialista elméletével magyarázó neodarvinisták is kénytelenek igazat

adni a mélyen keresztény hitű paleontológus-antropológus Teilhard de Chardin-nek, aki az összetettség (komplexitás) fokát tekinti a fejlődés paraméterének, s a bioszféra eddigi legösszetettebb képződményét, az önreflexióra képes, az én-tudatot hordozó emberi agyvelőt a legújabb földtörténeti kor és réteg – a nooszféra – primus motorjának.

E talán érdektelennek látszó és ezért unalmas geneológiai fejtegetéseket azért kellett előrebocsátanom, hogy megértsük, miért létfontosságú éppen ma, amikor a már legalábbis részben felvázolt okok miatt az emberi történelem eddig legnagyobb válságában vergődünk, minél előbb minél tisztábban látnunk az emberi szabadság és az emberi rend viszonyát. Mert: az emberi eszmélkedés előtti évmilliárdok alatt a fejlődés kizárólag az anyag inherens (belső) törvényei szerint haladt, az ember számára szinte elképzelhetetlen lassúsággal. (...)

Az öntudatra ébredő, a természet tudattalan erőit – a tüztől az atomenergiáig – (cél)tudatosan a maga szolgálatába kényszerítő ember új minőség az evolúcióban. Az, hogy leigazza a természetet, s ezzel megbolygatja, sőt néha teljesen fel is forgatja annak rendjét, miáltal arra kényszerül, hogy maga alkosson új rendet magának, érthetővé teszi az ember és a természet kettősségének (dualitásának) látszatát, s elfedi szemünk elől azt aényt, hogy az emberi rendek (rendszerek) ugyanolyan törvényszerűségek szerint váltakoznak, mint a bioszféra tudat előtti rendjei; ezt azonban csak azóta tudjuk (véljük tudni), amióta az emberi történelmet annak tekintjük, ami: a kultúrák egymásutánjának, vagy pontosabban: az egymást váltó kultúrák időbeli sorozatának. És ez a felismerés még nagyon fiatal. (...)

A továbbiakhoz tisztáznunk kell természetesen, hogy mit is értsünk kultúrán. A latin *cultura* szó eredetileg megművelést, illetve megművelt-

seget jelentett elsősorban termőföldre vonatkoztatva, amelyet az ember művi beavatkozással kényszerített arra, hogy abból teremjen lehető legtöbbet, amire az embernek szüksége van. A szó értelme azonban egyre tágult, hamarosan magába foglalt mindent, amit a természet magában, magától, azaz az emberi szellem beavatkozása nélkül soha nem hozott, nem hozhatott volna létre. (...)

A kultúra tehát az a rend, amelyet az ember alkot önmagának, miután kilép a bioszféra természet alkotta rendszeréből. Az emberi rendek – a kultúrák – a minőségi különbség ellenére éppúgy a bioszféra törvényei szerint születnek, fejlődnek, élnek és halnak, mint az egyes élőlények és fajok. (A faj szót itt a latin *species* = fajta értelmében használom.) (...) Bizonyára érdemes lenne eltűnődni azon is, miért van ez így, jelen eszmefuttatásunk szempontjából sokkal fontosabb azonban a kérdés: A kultúrát alkotó és hordozó elemek, a közös származás, nyelv, szokások, hagyományok életmód, étkezésmélt és vallás között miért éppen e legutóbbi – a vallás – az az elem, amely nemcsak a többivel együtt, hanem sokszor a többitől függetlenül, s néha még a többivel ellentétben is elsőrendű hordozója a kultúrának? Azt, hogy ez így van, lehet vitatni, sőt tagadni is, a tétel helyességét azonban éppen az utolsó évtized történései igazolták és igazolják napról napra.

Mindenekelőtt természetesen azt kell tisztáznunk, hogy mit is értsünk az egyébként oly egyértelműnek látszó, hétköznapi „rend” szón. Éppen a leggyakrabban használt szavak értelmén általában nem szoktunk gondolkodni. Hányszor mondjuk azt: ez vagy az nincs rendben, tehát rendbe kell tenni; s ha ez sikerült, akkor úgy véljük: no, ez most rendben van, amivel körülbelül azt állapítjuk meg, hogy – véleményünk szerint – minden úgy van, ahogy lennie kell. Ezzel nincs is semmi probléma, amíg valami meghibásodott szerkezet – legyen az karóra, kerékpár, gépkocsi, számítógép vagy úrrakéta – megjavításáról van szó: ha a szerkezetet rendbe hoztuk, az azt jelenti, hogy minden alkatrésze a maga helyén van és hibátlanul ellátja feladatát, minek következtében az egész szerkezet rendeltetésének megfelelően működik.

És itt kezdődnek a nehézségek, ugyebár. Mert nyilván csak akkor mondhatjuk valamiről, hogy rendben van, ha rendeltetésének megfelelően működik, ezt viszont csak akkor állíthatjuk, ha ismerjük a rendeltetését. Ha nem, akkor csak azt állapíthatjuk meg bármiről is, hogy létezik, esetleg működik is, fogal-

munk sem lehet azonban arról, hogy valóban rendben van-e. (...)

Amint láttuk: a rend önmagában nem értelmezhető fogalom, csak akkor lehet kezdeni vele valamit, ha ismerjük a rajta kívül fekvő (filozófiai szaknyelven: transzcendens) rendeltetését. Amiből persze – éppúgy, mint a szabadsággal kapcsolatban – messzemenő következtetések adódnak kényszerítő erővel. Általában az a meggyőződésünk, hogy az embertől függetlenül létező természet, a fizika, kémia, biológia s egyéb tudományok eszközeivel felmért és felmérhető világ „rendben van”, amíg az ember bele nem kotnyeleskedik; szigorúan véve azonban csak azt mondhatjuk: mindez egyetlen, hatalmas, kétségtelesen alaposan megszerkesztett rendszert alkot, amely általunk is – már annyira, amennyire – felismerhető törvények szerint kifogástalanul működik. (...) Voltaképpen megtévesztő dolog tehát a természet rendjéről beszélni, mert az, hogy a természetnek – amelyen itt és most az egész emberen kívüli, teremtett világmindenséget érttem – van célja, értelme és rendeltetése, s hogy az egész „gépezet” annak megfelelően működik, tehát nemcsak szerkezet és rendszer, hanem rend is, legfeljebb feltevés, esetleg csak jámbor óhaj. Illetve: hit kérdése, amivel azonban máris visszakanyarodtunk a vallás problémájához. (...)

Tévedések elkerülése végett: a valást, illetve vallásokat itt és most nem a hívő keresztény, hanem a tisztán racionálisan gondolkodó ember szempontjából elemezzük, mint az emberi rend, a kultúra legfontosabb hordozóját. A vallás a lexikonok szerint: a közösségi tudat természetfölötti erők és lények létezésébe vetett hiten alapuló formája; vagy másképpen: az érzékelhető világ határainak átlépése az értelmet adó túlvilág felé. (...) A lényeg a hit abban (a vallástalan gondolkodó számára: az a feltevés), hogy az általunk megismerhető, időnek és változásnak alávetett – relatív – világon kívül létezik a magasabb rendű, ha úgy tetszik, mélyebb és igazabb, örök és változatlan – abszolút – valóság, amely alfa és ómega, eredet és vég egyben, s hogy létünk, sőt az egész világ létezésének célja, értelme és rendeltetése ez abszolút valóság megközelítése, végső fokon teljes érvényre juttatása itt e Földön, mely cél elérésével befejeződik az emberi történelem.

A vallásos világnép tehát teleologikus (a görög *telosz* szó célt jelent), azaz valamely transzcendens célra irányuló, mint ilyen természetesen feladatok elé állítja mind az egyes embert, mind az emberi közösségeket, s erkölcsi parancsolatai messzemenően meghatározzák egy-egy kultúra jellegét. (...)

Ennyit el kellett mondanunk ahhoz, hogy világosan lássuk azt, amit mai világunkban oly sok oldalról próbálnak elködösíteni, tudniillik, hogy emberi rend csak vallásos – transzcendens – alapon képzelhető el, tehát csak akkor és úgy, ha abból a hitből – vagy legalább feltevésből – indulunk ki, hogy az általunk megismert és megismerhető világ mélyén (mögött? fölött?) létezik az abszolút valóság, amely döntően meghatározza az előbbi eredetét, végcélját, értelmét és rendeltetését. Ami az abszolútum létezését, sőt fogalmát is elutasító gondolatrendszereket – ateizmus, materializmus, utilitarizmus, evolucionizmus, monizmus, (neo)darwi-nizmus, (neo)pozitivizmus, behaviorizmus – illeti: egyik sem tudta igazolni, minden, tiszteletre méltó szellemi erőfeszítés ellenére sem a francia filozófus, Pierre Bayle (1647–1706) véleményét, amely szerint nincs szükség transzcendens (isten)hitre az erkölcsiség megalapozásához. Márpedig erkölcsiség nélkül nincs – el sem képzelhető – teherbíró emberi rend. (...)

Jelenünk válsága természetesen nem mai keletű. Gyökereit a 17. században kell keresnünk, az európai felvilágosodás kezdeteinél, amikor az ember elég ismeretet gyűjtött már ahhoz, hogy vakon bízzék a „tisza értelem” – a ráció – hatalmának korlátlanágában, abban, hogy minden kérdést megoldhatunk s boldoggá tehetjük az emberiséget, ha kivezetjük a tudatlanság sötétjéből a tudás fényébe, ami ugyebár nagyon egyszerű dolog, csak meg kell tanítani az embereket, hogy használják értelmüket, mellyel minden embert egyenlő mértékben látott el a természet. (...)

Persze az emberi gondolkodás öntörvényűségét felfedezte már Arisztotelész, nem vonták kétségbe sem az egyházatyák (Jeromos, Ágoston), sem a skolasztikusok (Abelard, Albertus Magnus, Aquinói Szent Tamás), de egészen a 17. századig senkinek nem jutott eszébe, hogy az öntörvényűségben mindenhatóságot lásson, s éppen az öntörvényű emberi gondolkodás legjelesebb bajnokai – Descartes, Newton, Leibniz, Kant – soha nem gondoltak arra, hogy akár a fizikai, akár a szellemi világ öntörvényűségének felismerése alapján kétségbe vonják a törvények megalkotójának, Istennek létét. Materializmusról (anyagelvűség) és ateizmusról (istentagadás) szigorú értelemben csak a 18. század közepétől beszélhetünk, s mindkettő csak a 19. században ölt vallásos jellegget, Fichte, Feuerbach, Marx és Nietzsche műveiben s követőik fejében. S azt, hogy ez hová vezetett éppen a minket itt és most elsősorban érdeklő rend szempontjából, a 20. század ret-

tentő történései után talán nem kell részleteznünk.

Éppen ezen a téren nagyon jelentős bizonyára nem véletlen, hogy a felvilágosodás gyakorlati, politikai elméi még a 18. század végén is mereven elutasították az ateizmus gondolatát, mégpedig nem is annyira vallási vagy filozófiai alapon, hanem sokkal inkább nagyon is gyakorlati, politikai megfontolásból. (...) Tudták minden filozófiai és teológiai vonatkozástól függetlenül, hogy erkölcsiség, hatékony és tartós emberi rend s így kultúra is elképzelhetetlen Istenbe, transzcendens túlvilágba, a lélek halhatatlanságába vetett hit nélkül. (...)

Meggyőződésem, hogy az emberiség jövője – így nemzetünké is – azon fordul, milyen új rendet alkotunk magunknak. Az ugyanis aligha vitatható, hogy a keresztény erkölcsiségen alapuló rend a 17. század közepe óta hanyatlóban van, s ma már gyakorlatilag nem is létezik, vagy legalábbis romokban hever. (...) A napnyugati kultúrkörhöz tartozó országokban – ha ide számítjuk Dél-Amerikát és Ausztráliát is – az emberiségnek körülbelül egy harmada él. Ezeknek az embereknek túlnyomó többsége megkeresztelkedett, helyesebben megkeresztelődött, rendszerint közvetlenül születése után. Az a kis keresztvíz és az egyházi szertartás azonban nem tesz kereszténnyé senkit. Különösen a fejlett ipari országokban, az ún. jóléti társadalmakban a keresztény gondolkodás, vallás, eszme- és értékrendszer semmiféle szerepet nem játszik sem az egyének, sem a közösségek életének alakításában. (...) Még mindig meglepően sokan látogatják a templomokat és az istentiszteleteket, azt sem vonom kétségbe, hogy a templomba járó keresztények többsége istenhívó – ha nem is föltétlenül istenfélő – ember, és nem komédiázik; viszont közöttük is elemésző kisebbséget képeznek azok, akik valóban ismerik a keresztény vallás eszme- és értékrendszerét, és még sokkal kevesebben követik – vagy tartják legalább követendőnek. (...)

A túlnyomó többség, az átlagember egyszerűen hedonista (a görög *hédoné* szó élvezetet jelent), abban az értelemben, ahogy azt a görög bölcselelő, Szókratész legméltatlanabb tanítványa, Arisztipposz (Kr. e. 435–366) megfogalmazta: egyetlen gondja az élvezetek keresése, sőt halmozása, illetve a kellemetlenségek – fájdalom, szenvedés, vagy akár csak a hiányérzet és unalom – elkerülése. Az ilyen ember természetesen állati szinten él, bár ezt általában nem tudja, s természetesen soha nem ismerné el; az állattól csak annyiban különbözik,

hogy ez állati szintű lét céljainak elérésére igénybe veheti – veszi is – emberi értelmét. (...)

Azonban már az ógörög hedonisták is rájöttek arra, hogy a csupán testi gyönyöröket hajszoló emberek csordájából soha nem nőhet ki társadalom; már az imént említett Arisztipposz legnevesebb követőjének, az athéni Epikuroznak (Kr. e. 341–271) gondolkodásában sem az élvezet (*hédoné*), hanem a boldogság (*eu-daimonia*) a cél, amely leginkább a kiegyensúlyozott mértékletesség útján közelíthető meg. Ez az eudémonizmusnak nevezett filozófiai irányzat – éppúgy, mint a hedonizmus – a keresztény létszemlélet uralomra jutásával föld alá szorult ugyan, valójában mégis ez határozta meg a széles tömegek életét. Eszmei síkon a 18. században bukkant fel újra, bizonyára nem véletlenül az ún. ipari forradalom idejében. James Watt (1736–1819) zseniális találmánya, az 1769-ben szabadalmazott gőzgép gazdasági téren korábban elképzelhetetlen távlatokat nyitott meg az emberiség előtt, megszülethetett a társadalmi eudémonizmusnak tekinthető utilitarizmus, amely szerint az emberi együttélés célja és feladata a lehető legmagasabb fokú jólét biztosítása a lehető legtöbb egyed számára. Ami természetesen rendkívül tetszetős célkitűzés, ennek büvöletében élünk – helyesebben vergődünk – ma is. Az utilitarizmus, magyarul haszonelvűség (a latin *utilitas* szó magyarul hasznot jelent) ugyanis lerombolta a keresztény világ transzcendens értékeken alapuló rendjét, nem teremtett azonban új értékrendet, éppén azért nem, mert nem tudott, nem is akart transzcendens alapokra, illetve célokra hivatkozni. Erkölcsisége nagyon egyszerű: jó az, ami az általános jólétet növeli, rossz az, ami azt csökkenti. Ami – mint már mondtuk – nagyon jól hangzik, a baj csak az, hogy nem működik a dolog, mert valójában mindenki csak a maga életszínvonalának emeléséért ügyködik, keveset, sőt semmit nem törődik azzal, hogy jólétét esetleg mások kárára növeli. A gyakorlat nem igazolta és igazolja az utilitarista filozófusok optimizmusát, amely szerint a liberális utilitarizmusból, a kizárólag önérdüküket szolgáló egyedek szabad versenyéből kialakulhat olyan társadalmi rend, melynek keretében mindenki, vagy legalábbis a túlnyomó többség egyre jobban – vagy mondjuk inkább: kellemesebben – él: a mai emberiség egynegyede a jólétben, háromnegyede pedig a nyomorban fuldokol. (...)

Ennél is sokkal aggasztóbb azonban az erkölcsiség és a kultúra elképesztő zuhanórepülése, s ezekhez tár-

sulva a közízlés minden eddigi képzetet felülmúló lezülése, amelyet a szórakoztató iparnak nevezett maffia nemcsak a nyomtatott szó és kép, hanem még inkább az elektronikus médiumok sokkal szuggesztívebb hatalmával mélyít mindig tovább, tudatosan és célzatosan, szétrombolván ezzel nemcsak a magasabb kultúra iránti igényt, hanem a minden társadalom alapsejtjét képező családöt összetartó normákat is.

Mindez érdekes módon éppen az ún. jóléti társadalmakban figyelhető meg leginkább. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk. Akinek volt szerencsétlensége nyomorogni életében, az tapasztalatból tudja, hogy a közös nyomor nagy összetartó erő, ha nem is terem föltétlenül erkölcsiséget. A keveset az emberek sokkal könnyebben megosztják egymással, mint a sokat, ez is egyike az emberi lélek paradoxonainak. Ezt azonban csak mellékesen emlitem, mert nem változtat az alaptélen: pusztán az emberi értelemre alapozott rend, kultúra és erkölcsiség elképzelhető ugyan, ez az elképzelés azonban az egész emberi történelem folyamán mindig csak elképzelés maradt, s a megvalósítására irányuló kísérletek iszonyatos eredményekhez vezettek. A történelem tanúsága szerint rend, erkölcsiség és kultúra mindig csak valamely transzcendens, vallásos hit alapján jött létre, s maradt fenn csaknem minden esetben évezredek át. Ilyen transzcendens hit elképzelhető természetesen vallás nélkül, az alázatos emberi értelem felismerése alapján is, ez lenne Kant értelem-vallása (*Vernunftreligion*), melynek alaptétele: Istent létét bizonyítanunk nem lehetséges, hinnünk szükséges. Ez azonban megint csak elképzelés. Történelmi tény, hogy a rendet, kultúrát és erkölcsiséget teremtő transzcendens hit mindig is valamely személyhez kötött, túlvilági, „isteni” kinyilatkoztatáson alapult. A (vallás)történelem öt világvallást ismer, amelyek alaptétele legvilágosabban az általunk apostoli hitvallásnak ismert szöveg első mondatában jut kifejezésre: „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és Földnek teremtőjében.” (...) De e nagy világvallásoktól függetlenül is: minden korábbi társadalom erkölcsi értékrendje s kultúrája is valamely transzcendens, vallásos hiten alapult; ez kétségbevonhatatlan, történelmi tény.

Ez az, amit ma senki nem tud, nem mer, vagy nem akar felismerni, még kevésbé kimondani, pedig világos, hogy a szétomló világrend helyére csak egy teljes vallási megújulás teremthet újat. Erre a megújulásra azonban – úgy látszik – csak az iszlám ké-

pes, talán azért, mert a „legfiatalabb” vallás; meg kell azonban mondanunk, hogy megújulásának tünetei, az iszlám fundamentalistáinak bigott és sokszor vérgőzös megszállottsága minden egyéb, csak nem rokonszenves és ígéretes az emberiség – és az emberség – szempontjából. A keresztény egyházak megújulására sajnos nem lehet számítani, s ha a keresztény hit mégis megújulna, akkor az nem a mai keresztény egyházak kereteiben fog történni. De még ha ez be is következne, még mindig nagyon távol lennénk egy új világrend kialakulásának akár a lehetőségétől is. Az emberiségnek ma legfeljebb 35%-a keresztény, túlnyomó részben persze csak névleg; s még ha elképzeljük is, hogy ez a nem egészen kétmilliárd ember valamilyen csodálatos hitbéli megújulás következtében egy csapásra valóban a Föld sójává változnék, semmi remény arra, hogy ez a megújult kereszténység hamarosan meghódíthatja a többi három-három és fél milliárdot. Egy új vallást alapító, új Messiásnak pedig valószínűleg még sokkal kevesebb esélye lenne arra, hogy megvalósítsa a Földön az „egy akol, egy pásztor” elképzelését. (...)

„Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet!” fohászodott nagy költőnk, József Attila. Ennek a fohásznak természetesen csak akkor van értelme, ha a szabadságot annak tekintjük, ami: a szolgálat megválasztásának szabadsága, ami visszafordítva a szabadság szolgálata is. A kérdés persze: Elképzelhető, hogy az így felfogott szabadság valóban rendet szül? Erre a kérdésre viszont a mindennapi élet ezernyi változatban harsogja: igen! Sőt: nemcsak elképzelhető, hanem meg is valósítható. Mindennapi életünk nagyon sok területén találko-

zunk olyan renddel, amely kizárólag az így felfogott szabadság szüleménye. Számtalan példát sorolhatunk fel, legyen szabad itt csak kettőt említeni mutatóba.

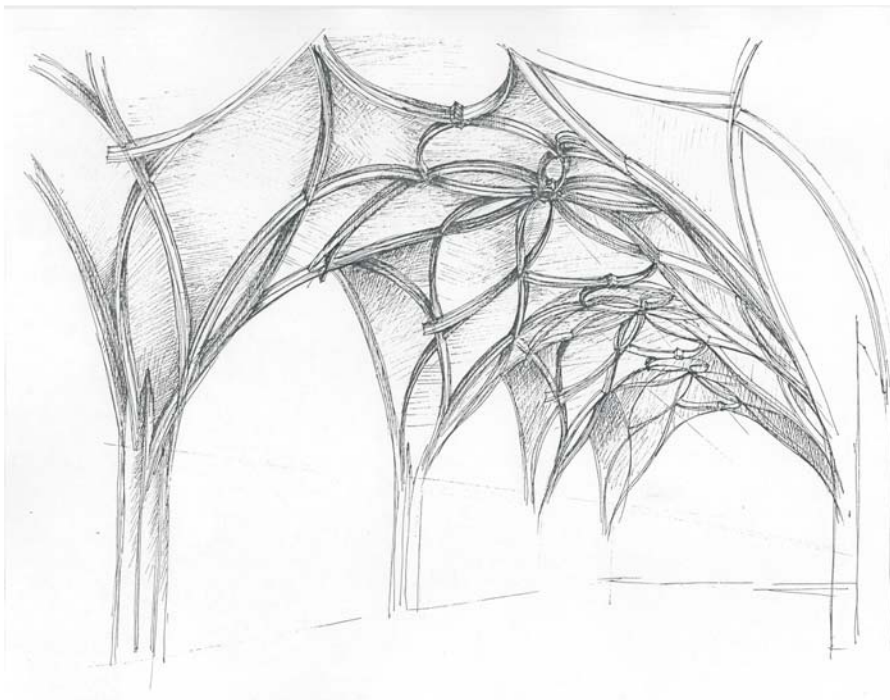
Gondoljunk egy együttesre – emberi közösségre –, amely célul tűzi ki Johann Sebastian Bach h-moll miséjének, vagy Ludwig van Beethoven IX. szimfóniájának megszólaltatását. Mindkettőhöz nagy zenekar és kórus szükséges, az előbbihez hat szólóénekes és egy orgonaművész is, mindent összevéve száz, százhusz, esetleg száznegyven ember, vagy annál is több. Parányi, de nem jelentéktelen emberi közösség, amelynek minden egyes tagja önálló egyéniség, a legkülönbözőbb tulajdonságokkal, képességekkel és felkészültséggel. Ezek az emberek valószínűleg semmivel nem jobbak, nem is rosszabbak bármely más, akár kisebb, akár nagyobb közösség tagjainál, ha ismerik is, nem föltétlenül szeretik vagy tisztelik egymást, bennük is munkálkodik minden emberi gyöngesség, hiúság, féltékenység, irigység, vetélkedésre és viszálykodásra való hajlam. Ennek ellenére tökéletesnek, ideálisnak nevezhető közösséget alkotnak, hiszen valamennyien szabad döntés alapján – senki nem kényszerít senkit arra, hogy muzsikáljon vagy énekeljen – állanak egyetlen, közös, minden egyed számára transzcendens cél szolgálatában, mely nem egyéb, mint egy rég elhunyt zseni csodálatos zenei alkotásának lehető leghívebb és leghatásosabb megszólaltatása.

Mindenki, aki játszott valaha zenekarban bármilyen hangszeren is, vagy énekelt énekkarban, tudja, hogy ez a lehető legnagyobb kötöttséget, ha úgy tetszik: szolgásgát jelenti, hogy a karmester minden intése vagy

szemvillanása kérésselhetetlen, megfeleltethetetlen parancs. Ez a teljes kötöttség mégsem rabság, hanem iskolapéldája a közös célt önként szolgáló, szabad egyedek közös akaratából született rendnek.

Akinek ez a példa túlságosan elvont vagy éppenséggel érthetetlen, gondoljon a sokkal kisebb és egyszerűbb labdarúgó-csapatra. Arra sem kényszerít senki senkit, hogy rúgja a bőrt, aki azonban a pályára lép csapata mezében, önkéntes hordozójává, sőt alkotójává válik annak a rendnek, amelynek transzcendens célja a csapat győzelme. A labdarúgás szabályai természetesen sokkal tágabb teret engednek az egyénnek, mint amilyennel a muzikus rendelkezik a zenekarban, amelyben egyetlen hangot vagy ütemet sem szabad eltéveszteni; a labdarúgónak szinte minden pillanatban döntenie kell arról, hogy mit s hogyan tegyen, e döntésében azonban már nem szabad, kutya kötelessége minden esetben azt a lehetőséget választani, amely leginkább hozzájárulhat csapata győzelméhez. Itt persze szabad és lehet is tévedni, sőt még meg is lehet sérteni a szabályokat, ami gyakran meg is történik, rendszerint akaratlanul, néha azonban szándékosan is; az ellenfél biztos gólhelyzetben lévő csatárát elgáncsolni nem szép dolog ugyan, de minden jó hátvéd gondolkodás nélkül megteszi, ha úgy látja, hogy a következmények – szabadrúgás, sárga vagy akár piros kártya – kisebb rizikót jelentenek. A labdarúgópályák rendje tehát messze nem olyan tökéletes, mint a zenekaroké, de éppen ezért talán emberibb, mindenestre érthetőbb.

Illuzórikus lenne természetesen, ha nagyobb emberi közösségeket vagy az egész társadalmat a zenekar mintájára akarnánk megszervezni; embertársaink 99%-a egyszerűen nem képes az ehhez szükséges önfegyelmzésre, még a legsúlyosabb kényszer alatt sem, különösen nem hosszú távon. A labdarúgópályák sokkal lazább és az indulatoknak is tág teret engedő rendjének kibővítése talán elképzelhető lenne, ha tudnánk olyan, általános egyetértésen (konszenzuson) alapuló célokat tűzni a társadalom elé, mint amilyen a csapatgyőzelem a labdarúgók számára, olyan célt tehát, amelynek önkéntes, de feltétel nélküli szolgálatában a társadalom minden egyes tagja képes és hajlandó a tőle telhető legjobbát nyújtani; ilyen célokat azonban a történelem tanúsága szerint – ezt nem lehet elégszer ismételni – csak valamely vallás tudott és tudhat az emberi közösségek elé állítani. Ne feledjük: a labdarúgó is csak azért képes legalább kilencven percig teljes és fel-

tétel nélküli, egyéni bevetésre az összjáték keretében, mert állandóan szeme előtt lebeg a győzelem istennője, akit a görögök Nikének, a rómaiak Victoriának neveztek, és mindig szárnyakkal ábrázoltak.

Körben járunk tehát, mint a nyomtató ló? Üres szalmát csépelünk? Lehetséges, sőt valószínű. Ez azonban nem változtat azon, hogy az emberiségnek a 21. században meg kell alkotnia az új, az egész Földre kiterjedő (globális) rendet, különben elpusztul, ha nem is teljes egészében, de bizonyára beteljesedik a költő, Weöres Sándor még a hatvanas évekből származó, sötét látomása:

„... a Történelmi Tél itt fűtül im-
már. Az ember, tagjaiban öngyilkos
hatalommal, vérében méreggel, fejé-
ben örülettel, mint a veszett kutya:
nem tudni, mi végzetre jut. Ha új
pusztító eszközeivel végigboronál né-
pein: eljut a kerék és tűz elvesztéig, a
beszéd elfeledtéig, a négykézlábig...
A történelem eddigi véres sodra, bár-
mennyi szépséget és fenséget hordott
magában: immár a közös halál, vagy
még rosszabb: továbbvergődés foly-
ton embertelenebb leszűkülésben...”
(Nehéz óra, a Tűzkút c. kötetben,
Magvető, 1964.)

Ha őszinték akarunk lenni, meg kell mondanunk: az emberi értelem-
től nem várhatunk segítséget, még
csak reményt sem, hiszen az elmúlt
évszázad tanúsága szerint minden,
nagyszerűnél nagyszerűbb technikai
vívány – és másfajta víványra
nem tellett az értelemből – csak nö-
velte és növeli a sebességet, amellyel
a szakadék felé száguld az emberiség.
Igen: higgadt, józan értelemmel néz-
ve úgy látszik, hogy a 3. évezred 1.
századában az emberi együttélés ed-
digi formáinak apokaliptikus össze-
omlása csak valamely isteni csoda ál-
tal kerülhet el.

Csodákban persze már régen nem
hiszünk, az egykoriakban sem, újak-
nak pedig még az elképzelését is ne-
vetségesnek tartjuk. Pedig milyen
egyszerű lenne minden, ha megjelen-
nék fölöttünk valamely égi jel, ahogy
a kereszt megjelent 312-ben a Pons
Milviusnál Nagy Konstantin hadai-
nak, hirdetvén ezúttal az egész embe-
riségnek: „In hoc signo vinces”, e jel-
ben győzedelmeskedel. Egy égi jel,
amelynek alázatos és feltétel nélküli,
önkéntes szolgálatában egymásra ta-
lálna minden ember, és önnönmagára
az emberiség, s megalkotná a „novus
ordo saeculorum”-ot, az évszázadok,
esetleg az egész évezred új rendjét.
Ugye, milyen nevetséges elképzelés!

Istennek azonban – még ha hiszünk
is benne – nem írhatjuk elő, hogy te-
gyen csodát, még kevésbé azt, hogy
mikor, milyet és hogyan. Ezt tehát

hagyjuk rá, ha hiszünk benne. S ha
nem, akkor mi marad? Ismét csak az
emberi értelem, melynek elégtelensé-
géről már annyit beszélünk. Az alap-
vető kérdés tehát: Mit mondhat a tisz-
tességes, önnön elégtelenségét aláza-
tosan fel- és elismerő emberi értelem
az adott helyzetben, amelyből ő maga
nem lát, nem láthat kiutat?

Nyilván nem sokat. Annyit azon-
ban megállapíthat, hogy az általunk
ismert történelemben minden tartós
és teherbíró társadalmi rend valamely
vallásos hitre alapult, és elenyészett,
ha az alapokat képező hit megrendült.
Azt is megállapíthatja viszont, hogy
voltak történelmi pillanatok – napok,
hónapok, esetleg évek, mindegy, hi-
szén történelmi léptékkal mérve az
évek is csak másodpercnek számítan-
ak –, amelyek vallásos hit és transz-
cendens cél nélkül is egységbe ková-
csoltak közösségeket, mint például az
egyébként oly széthúzó görögöket
Szalamisznál Kr. e. 480-ban Xerxész
ellen, Spartacus szedett-vedett rab-
szolgásgeregét Kr. e. 73-ban Róma el-
len, Dózsa György vagy Münzer Ta-
más jobbagyhadait (1514-ben, illetve
1526-ban) a főúri önkény ellen, az
észak-amerikai kontinensre részben
kivándorolt, részben kitoloncolt,
eléggye gyűlevész népséget 1776-ban
az angol királyság mostoha gyámko-
dása ellen, a francia nemzetet 1789-
ben a teljesen degenerálódott arisz-
tokrácia zsarnoksága ellen, 1848-ban
a németeket, lengyeleket, osztráko-
kat, magyarokat, olaszokat a Habs-
burg-ház és Metternich abszolutiz-
musa ellen, 1953-ban a keletnémete-
ket, 1956-ban a lengyeleket és a
magyarokat, 1968-ban a szlovákokat
és a cseheket, 1980-ban ismét a len-
gyeleket a szovjet imperializmus el-
len; mindig csak valami ellen, soha
nem valamiért...

Igen: ezért tisztavirág életű minden
forradalmi megmozdulás, akár elbu-
kik, akár győz. A józan, higgadt em-
beri értelemnek sajnos azt is meg kell
állapítania, hogy a történelem folya-
mán általános, mindenki által önként
vállalt elkötelezettség mindig csak
pillanatokra jött létre s mindig csak
valami ellen, soha nem valamiért...

Nem kell azonban föltétlenül a tör-
ténelem e néha magasztos, de mindig
véres és szörnyű, nagy pillanatait fel-
idézni, hiszen a mindennapi élet-
ben is találkozunk ezzel a jelenséggel,
sajnos mindig csak akkor, ha valamely
emberi közösség egész létét fenyegető
– egzisztenciális – veszedelemmel ta-
lálkozik. Az ilyen egzisztenciális fe-
nyegetés, legyen az elemi csapás, mint
árvíz, tűzvész, földrengés, járvány,
vagy kívülről hirtelen ránk törő, gyil-
kos szándékú ellenség, először rend-
szerint pánikot okoz, de aztán sokszor

órák alatt kialakul a rend, amelynek
keretében mind az egyének, mind az
egész közösség felülmúlja önmagát,
mindenki tudja irányítás és parancs
nélkül is, mit kell tennie s azt meg is
teszi, feltétel nélkül, teljes erejének
bevetésével, adott esetben saját életét
is kockára téve a nagy, közös cél, a túl-
élés szolgálatában, ami ugyan az em-
beri célok legnyomorúságosabbika,
mégis elég ahhoz, hogy az egyedek
szabadon vállalt elkötelezettségére
alapuló, ideális rendet alkosson leg-
alább addig, míg fennáll az egzisztenci-
ális fenyegetettség; ennek elmúltá-
val azonban szétfoszlik ez a rend is.

Az emberiség jövőjét – esetleg –
biztosító, új, az egész Földet átölelő
rend tehát csak háromféleképpen kép-
zelhető el. Jöhet egy új Messiás, vagy
egy új felirat az égen, aki/amely térde
kényszeríti az egész emberiséget, s az
új, vallásos hit erejével megalkotja az
évszázadokra érvényes új rendet,
amely azután új kultúrát szül; ehhez
isteni csoda kellene, tehát nem tartozik
a mi hatáskörünkbe. Ha Isten így akar-
ja megmenteni az emberiséget, ám te-
gye, bár tenné minél előbb! A másik
lehetőség az oly sok, az örület határá-
n mozgó lángelme látomása, amelyet
nagy költőnk, Vörösmarty Mihály fog-
almazott meg talán legtömörebben:
„...majd, ha tanácsot tart a Föld nép-
sége magával, és eget ostromló han-
gokon összekiált, s e zajból egy szó vá-
lik ki dörögve: igazság...” Prózára for-
dítva: ha az egész emberiség – vagy
legalább annak túlnyomó többsége –
általános megegyezésre (globális kon-
szenzusra) jut az igazság értelmezésé-
ben s megvalósításának szándékában;
ami ugyanis emberi csoda lenne, tehát
sokkal valószínűtlenebb és elképzel-
hetetlenebb, mint az isteni. S a harm-
dik, a legnyomorúságosabb elképzelés
sem kecséget sikerrel: valahogy le
kellene ültetni ezt a meglehetősen in-
fantilis emberiséget valamely giganti-
kus osztályteremben, hogy megma-
gyarazzuk a ma már csaknem hat mil-
liárd éretlen lurkónak: „Nézzétek,
gyerekek, iszonyatosan nagy bajban
vagyunk ám, mert együtt és vala-
mennyien szédítő sebességgel roha-
nunk az emberi történelem eddig leg-
mélyebb szakadéka felé, amelybe be-
lezuhánván eljutunk a költő, Weöres
Sándor látomásáig, a kerék és a tűz
elvesztéig, a beszéd elfeledtéig, a
négykézlábig; az egész emberiség
mint fajta (speciēs) az egzisztenciális
fenyegetettség állapotában leledzik, s
ha már nem másért, hát össze kellene
fognunk a megmaradásért, a pusztá
túlélésért, úgy, ahogy össze szoktunk
fogni kicsiben, árvíz, tűzvész, földreng-
és esetében, hogy mentsük a menthe-
tőt, ha nem is magunk, de legalább a
közösség számára, amelyben élünk, s

amelyért élni eddig talán eszünkbe se jutott... Mert ha nem vagyunk képesek erre az összefogásra, éppúgy el fogunk pusztulni, mint ez előtt 150 millió évvel a dinoszauruszok, amelyek nem voltak képesek alkalmazkodni az új életfeltételekhez...”

Kerek harminc évvel ezelőtt a világ egyik legtekintélyesebb kutatóintézetének, a Massachusetts Institut of Technology (MIT)-nek tudósai az akkor mintegy hetven tagot számláló Római Klub (Club of Rome) megbízása alapján a kor legnagyobb teljesítményű számítógépén kiszámolták, hogy legkésőbb a 21. század közepe táján, tehát úgy 2050 körül belezuhannak az említett szakadékbá, ha nem tudunk gyökeresen változtatni azon a gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi mechanizmusokon, amelyek irányítják és megszabják az emberiség létét. Óvatosan, de nagyon határozottan megfogalmazott végkövetkeztetésük:

„Az ember jelenleg, még egy rövid történelmi pillanatra kezében tartja a tudást, a technikai segédesszók és a nyersanyagforrások leghatékonyabb kombinációját, mindent, ami fizikailag szükséges ahhoz, hogy megteremtse az emberi közösség teljesen új formáját, mely generációkon keresztül fennmaradhat. Ami hiányzik: a hosszú távra szabott, realizitikus célkitűzés, amely az emberiséget az egyensúly állapotára felé vezeti, s az emberi akaratot e célkitűzés megvalósítására... Az átmenet mindenestre fájdalmas lesz, s rendkívüli követelmények elé állítja mind elmenket, mind döntési készségünket. Ehhez az emberi történelemben eddig egyedülálló vállalkozáshoz csak az a meggyőződés adhatja meg a szükséges erkölcsi, intellektuális és alkotóerőt, hogy nem vezet más út a túléléshez... Végezetül nem szabad elmulasztanunk rámutatni arra, hogy az embernek éppúgy fel is át kell kutatnia önmömagát, saját céljait és értékfogalmait, mint a világot, amelyet meg akar változtatni. Mindkét feladat véget nem érő odaadást és erőfeszítést kíván. Végső fokon azonban nemcsak arról van szó, hogy fennmarad-e az ember mint biológiai species, hanem arról is, hogy megmaradhat-e anélkül, hogy visszazuhanjon a lét olyan síkjaira, amelyeken már nem érdemes élni...” (...)

Mivel nem számolhatunk az egész emberiséget aláztatatosan térdre kényszerítő új Messiásra vagy égi jelre, hogyan tartom – tarthatom – mégis elképzelhetőnek az új rend megszületését?

Hangsúlyozom: elképzelhetőnek, amiben nagyon bátortalanul ugyan, de benne foglaltatik az is, hogy lehet-

ségesnek, vagy legalábbis nem lehetetlennek, bár természetesen nagyon valószínűtlennek. Nos, a kiindulás az eddigiek alapján elég világos lehet: teherbíró, tartós, emberhez méltó rend csak az emberi lét határain túlmutatóan hitt vagy feltett cél és értelem jegyében alkotható, ami a modern ember számára körülbelül annyit jelent, hogy nesze semmi, fogd meg jól. Nem lehetne-e azonban valóban jól megfogni e semmit?

Mit akarok ezzel mondani, illetve kérdezni? Nos: már gyermekfővel rájöttem arra, hogy a legfőbb krisztusi parancsot, amely szerint nemcsak felebarátaimat, hanem esetleges ellenségeimet is szeretnem kellene, képtelen vagyok teljesíteni; sőt mi több, nemcsak fele-, hanem egész barátaimmal is bajban vagyok néha. S ha őszinte akarok lenni, meg kell mondanom, hogy két kezem tíz ujjá is sok, ha össze akarom számolni, hány embert tudok – tudtam – szeretni egész életemben őszintén, igazán, fenntartás nélkül, úgy ahogy szeretni kell(ene). Szégyen és gyalázat? Minden bizonnyal az, szégyenkeztem és szégyenkezem is eleget emiatt, és nem vigasztal az sem, hogy e súlyos gyöngeségben bizonyára osztozik velem embertársaim legalább 99%-a, mert hát minden hiába: ha fejre állunk, se tudunk szeretni parancsszóra, én legalábbis nem vagyok képes erre, s erről még csak nem is tehetek. Amit viszont megtehetek, mert szabad vagyok az isteni parancsolat követésére, az annyi, hogy úgy teszek, mintha... Azaz: amennyire gyarló erőmből telik, megpróbálok embertársaimmal – azokkal is, akiket ki nem állhatok, azokkal is, akikről tudván tudom, hogy gyűlölnék s legszívesebben megfojtatnának egy kanál vízben, sőt még azokkal is, akik ezt meg is kísérelték vagy megkísérlik – gyakorlatban és még gondolatban is úgy bánni, mintha szeretném őket...

Álnok, hazug élet? Voltaképpen igen. De valljuk be nyíltan: igaz, őszinte szeretet csak nagyon kicsiny közösségeket tart(hat) össze, általában csak a legszűkebb értelemben vett családot, s még azt sem mindig, hiszen ki ne tudná, hogy a testvérek olykor jobban gyűlölik egymást, mint bárki más? Ha tehát a családnál nagyobb emberi közösségek együttélését őszinte alapokra akarnánk helyezni, össze kellene ülnünk, egymásra mosolyogni, s egymás szemébe mondani: „Gyerekek, avagy Hölgyeim és Uraim, ne játsszuk meg magunkat! Valamennyien tudjuk, hogy valójában ki nem állhatjuk és csak nagyon nehezen tudjuk elviselni egymást. Ebben ugyebár valamennyien egyetértünk. Ennek elle-

nére, helyesebben éppen ezért egyeztünk meg viszont abban is, hogy megpróbálunk gyakorlatilag úgy élni, mintha igaz, őszinte szeretet kötne össze bennünket. Jó, jó, mindenki tudja, hogy ez jámbor hazugság, de ha kellő következetességgel fenntartjuk, sokkal szebb, gazdagabb, emberibb, vagy legalábbis elviselhetőbb lesz a közös lét valamennyiünk számára.”

E „mintha” szellemében – és csak ebben – alkothatnánk meg az új emberi rendet is. Mert ha a fejünkre állunk is, ahogy szeretni, úgy hinni sem tudunk parancsszóra, hinni Istenben, túlvilágban, örök életben, Teremtőben és teremtettségben, mindabban, amiben hinnünk kellene ahhoz, hogy erkölcsi értékrendet alkothassunk magunknak, ami nélkül nincs sem társadalmi, sem gazdasági, sem politikai, sem semmiféle közösségi rend, s természetesen kultúra sincs. S ha ezt beláttuk, akkor be kell látnunk azt is, hogy egyetlen lehetőségünk a dinoszauruszok sorsának elkerülésére: úgy tenni, mintha hinnénk, s a közösségi létet, nemcsak a nemzetét, hanem az egész emberiségét is a Tízparancsolat, helyesebben a Hegyi Beszéd alapelveire építeni fel, akkor is, ha valójában nem tudunk hinni abban, hogy a két kőtáblát az Úr adta Mózesnek a Sion hegyén, s hogy Jézus Krisztus Isten egyszülött fia volt. Tennünk kell pedig ezt nem azért, hogy a túlvilágon üdvözüljünk, hanem azért, hogy ezen a világon el ne vesszünk.

Bolygónk kapacitása nem elegendő még ahhoz sem, hogy akár csak kétmilliárd ember számára is édenkertet teremtsünk, hat milliárdról már nem is beszélve. Az emberiség csak akkor élheti túl valamennyire is szervezett és emberhez méltó formában a 21. századot, ha a hit nélkül is vállalt valóságos elvek alapján úgy rendezzük be a Földet, mint egyetlen, hatalmas, nagyon szigorú középkori kolostort, amelyben úgy élünk együtt valójában kiállhatatlannak érzett és tartott, esetleg utált és gyűlölt embertestvéreinkkel, mintha szeretnénk egymást, belátván azt, hogy a Krisztus szellemében értelmezett felebaráti szeretet ma már nem erkölcsi luxuscikk, hanem általános gazdasági, politikai és társadalmi kényszerűség.

Ettől a belátástól persze több fényévnyi távolság választja el a mai világot, amelyben mindenki a maga (vélt) igazát védi foggal-körömmel, minek érdekében minden **aljas** hazugságra képes. Valószínűleg iszonyatos katasztrófáknak kell bekövetkezniük ahhoz, hogy az emberiség felismerje: a valóban globális, egzisztenciális fenyegetettség állapotából egyetlen kiút e nagy, univerzális, **kegyes** hazugság közös vállalása.